

O'ZBEKISTONDA MUSTAQILLIK YILLARIDA UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMI TARAQQIYOTINING PEDAGOGIK OMILLARI

O'. U. Qurbonova

Buxoro davlat universiteti katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada O'zbekistonda mustaqillik yillarida uzluksiz ta'lim tizimi taraqqiyotining pedagogik omillari tadqiq etilgan. Mamlakatimizda ta'lim sohasidagi islohotlar, ta'limga yangicha yondashuv va pedagogik texnologiyalarni joriy etish sabablari aniqlangan.

Tayanch tushunchalar: ta'lim, mustaqillik, maktab, oly ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-conli qarori oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish borasidagi ustuvor vazifalarga mos holda, kadrlar tayyorlashning ma'no-mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida oliy malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratish maqsadida qabul qilingan[3].

Mustaqillik yillarida iqtisodiyotning, ijtimoiy hayotning real talablaridan kelib chiqqan holda, yurtimizda oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, unga o'qitishning zamonaviy shakl va texnologiyalarini joriy etish, mutaxassislar tayyorlash bo'yicha ixtisoslik yo'nalishlarini takomillashtirish borasida katta ishlar qilindi [11].

Asosiy qism. Bugungi kunda O'zbekiston ko'p asrlik juda boy pedagogik tajribaga ega hamda ta'lim-tarbiya jarayonida ma'lum an'analar shakllangan. Ushbu tajriba puxta tahlil va tizimli pedagogik usullarni ishlab chiqishni talab etadi, chunki bozor iqtisodiyoti hozirda maktab bitiruvchilariga nafaqat jamiyatda o'z o'rnini belgilashga, O'zbekistonni global ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish, yangicha o'quv uslublarini izlash talabini qo'yadi [6].

O'zbekistonda ta'lim "shaxsga yo'naltirilgan ta'lim" ga asoslangan ilg'or yo'nalishlardan biri sifatida tasniflanadi. Ushbu tajriba empirik va nazariy ma'lumotlarga ega bo'lish, ularni o'rganish va puxta tahlil qilish, pirovardida, mamlakatimizda ta'limni rivojlantirish bo'yicha qaror qabul qilishga, ushbu sohadagi ilmiy faoliyatni tartibga solishga imkon beradi [12]. Albatta, boshqa mamlakatlar ta'limiy qadriyatlarini, pedagogik tajribasini O'zbekiston ta'lim tizimiga to'liq tatbiq etish imkoni yo'q. Har bir millatning o'z mentaliteti mavjud bo'lib, u umumiy ta'lim tizimiga bevosita ta'sir qiladi, ta'lim sohasidagi integratsiyaning global tendensiyalari tufayli bunday tadqiqotlar turli millatlarning bir-birini yanada yaxshiroq tushunishiga

yordam beradi [10]. Mamlakatlardagi ijtimoiy-iqtisodiy tendensiyalarning aksariyati umumiy, global xarakterga ega va dunyodagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar yoshlar ongiga bevosita ta'sir qiladi.

Zamonaviy pedagogik tushunchalar qanday paydo bo'lganligini tushunish uchun O'zbekistonning pedagogik tajribasiga murojaat qilish kerak. Hatto o'tgan asrda ham o'qituvchilar va olimlarning qarashlarida o'qitishda insonning individual xususiyatlarini hisobga olish kerakligi haqida fikr yuritilgan. Demak, "shaxsga yo'naltirilgan pedagogika" asoschilaridan biri Ugo Gaudig (1860-1923) tarbiyalashda, avvalo, insoniyat madaniyatini o'zlashtirish jarayonida faol bilim va mehnat faoliyati orqali erkin shaxsni shakllantirishga e'tibor berish kerak, degan fikrni ilgari surdi [13]. Ushbu g'oya asosida ma'lum bir didaktik tizim ishlab chiqildi, unga ko'ra bilimlar "erkin usulda", ya'ni o'qituvchining yordamisiz o'zlashtiriladi.

Shuni ta'kidlash mumkinki, ma'lum bir tarixiy bosqichda jahonning barcha mamlakatlarida, pedagogik sohada umumiy qonuniyatlar mavjud edi. Ishlab chiqarishning kengayishi bilan insonlarning ijtimoiy harakatchanligini oshirish zarurati yuzaga keldi va ta'lim bunday sharoitga moslashishini talab qildi. Maktab ta'limida bir qator islohotlar amalga oshirildi, ular orqali boshqaruvni markazlashtirish jarayonlari kuchaytirildi. Bepul boshlang'ich ta'lim olish uchun o'qish muddati uzaytirildi. Boshlang'ich va an'anaviy o'rta daraja o'rtasida o'rta maktab paydo bo'lganligi, sababli, keng ommaga o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim olish imkoniyati yaratildi.

Maktablarda yangi vazifa - pedagogika tomonidan ilgari surilgan o'qitish usullarini faollashtirish g'oyasini amalga oshirish turardi. Shunday qilib, maktablarda o'quv ishlarini tashkil etishning yangi tizimi amaliyotga joriy qilindi va o'qitishning yangi usullari va shakllari taklif qilindi. Shu bilan birga, axloqiy tarbiya sohasi bilan bog'liq bir qator muammolar paydo bo'ldi [9]. Ayni paytda, ommaviy madaniyatning keng quloch yoyishi O'zbekiston ta'lim tizimida milliy o'ziga xoslikni saqlab qolish va rivojlantirish muammosini yuzaga keltirdi.

XX asrning 70-yillarida L.Kolberg tomonidan shaxsning axloqiy shakllanishini yorituvchi fundamental asarlar e'lon qilindi. Bolalar ruhiyatini bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasi asos qilib olindi [4]. Keyinchalik, olimlar shaxsning axloqiy tarbiyasi, axloqiy ongi va uning aqliy rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni asosladilar.

O'zbekiston ta'lim tuzilishi bir necha bosqichdan iborat (maktabgacha, boshlang'ich, o'rta, professional va oliy, oliy ta'limdan keyingi ta'lim, maktabdan tashqari ta'lim). Dunyo mamlakatlarida bo'lgani kabi, mashg'ulotlar bir necha bosqichda va umumiy o'rta ta'lim o'rtacha 11 yil davomida amalga oshiriladi [1], Yevropa mamlakatlarida bu eng uzoq davrlardan biridir.

Jumladan, Germaniyada pedagogik tizim bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ulardan biri alohida hududda joylashgan barcha maorif muassasalari (ma'muriy birliklar) o'zlarining o'quv dasturlarini tuzish huquqiga ega. Shu bilan birga, ta'til davri

va o'qish davrlari mustaqil ravishda belgilanadi. Shuningdek, o'zlarining ta'lim qoidalarini qabul qilishlari mumkin [5]. Bizning fikrimizcha, O'zbekiston jamiyatida ham ushbu jihatga e'tibor qaratish lozim. Muayyan markazlashgan boshqaruv tuzilmasi bilan ta'lim muassasalari yanada mustaqil bo'lishi mumkin. Bunday sharoitda yuqori natijaga erishish mumkin bo'ladi.

O'zbekistonda maktabgacha va oliy ta'lim ixtiyoriy, boshqa ko'plab mamlakatlar singari erta bolalik va maktab ta'limi majburiydir. Bolalar ham davlat ta'lim muassasalarida, ham xususiy, diniy va boshqa muassasalarda o'qitiladi. Shu bilan birga, chet el fuqarolari uzluksiz ta'lim tizimining xoxlagan biriga qabul qilinadi. Ushbu jihat amaldagi ta'lim siyosati bilan bog'liq. Xususiy ta'lim muassasasiga o'qishga kirish ko'pincha davlat ta'lim muassasasidan ko'ra qiyinroq.

O'zbekistonda ellik yildan ortiq tarixga ega bo'lgan va shunga mos ravishda o'zining uzoq yillik pedagogik an'alariga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim va tarbiya tizimi mavjud. Maktabgacha ta'lim va tarbiya muassasalarining asosiy maqsadi bolalar shaxsini uyg'un rivojlantirish va ularni maktabga tayyorlashdir [2]. O'zbekistonda 3 yoshdan 6-7 yoshgacha bo'lgan bolalarning taxminan yarmi maktabgacha ta'lim muassasalarida tahsil oladi va 6 yoshida qo'shimcha ta'lim olish uchun tayyorgarlik ko'rishadi. Shuningdek, boshlang'ich maktabda ta'lim olish uchun tayyorgarlik darslari tashkil etiladi.

Ta'lim qo'shni mamlakatlar tizimiga qisman yaqin. 1-9 va 10-11 sinflar mamlakatimizga xos bo'lgan to'liq bo'lmagan o'rta va umumiy o'rta ta'lim yoki uch bosqichda professional ta'lim olishi kasb-hunar o'rganishi mumkin. Muayyan bosqichda talabalar bir qator imkoniyatlarga ega bo'lib, ular ishlashi yoki o'qishni davom ettirishni tanlaydilar. Ushbu kombinatsiyalangan ta'lim tizimi tufayli o'quvchilar kasbiy tayyorgarlikni olish mumkin.

XX asrda ta'lim tizimida bir qator islohotlar amalga oshirildi. Ta'lim jarayonining markaziy figurasi - bu bola, ta'lim jarayonida asosiy qadriyat va markaziy shaxs ekanligini tan olindi.

Dunyodagi o'zgaruvchan sharoit bilan bog'liq ravishda pedagogik usullar doimiy ravishda takomillashib boradi. Ko'p sonli xalqaro konferensiyalar, dolzarb mavzular ko'tarilgan kongresslar bo'lib o'tmoqda. Umumiy ma'naviy taraqqiyot bilan bog'liq holda, ta'limda hali ham "tabiatdan ajralgan" degan fikr mavjud [13].

O'zbekistondagi pedagogik islohotlarning umumiy mohiyati: bolalarni kuzatish, o'rganish va shu asosda pedagogik usullarni ishlab chiqish hisoblanadi. Uning natijasida o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni amalga oshiriladi [7]. Bolalarni o'z taassurotlarini qabul qilish orqali o'qitish jarayonida muhim o'rin beriladi, ya'ni birinchi navbatda ularning yetuklikning ma'lum bir bosqichini qisman mustaqil ravishda yengib o'tish qobiliyatiga e'tibor qaratiladi. Tarbiyachining asosiy vazifalaridan biri bolalarda mavjud qobiliyatlarni rivojlantirish va saqlash edi [8]. Agar ta'limning boshlang'ich bosqichlari

haqida gapiradigan bo'lsak, o'yin bola tabiatiga mos ravishda muammolarni tushunish vositasi sifatida muhim rol o'ynay boshladi.

Shunday qilib, maktablarda quyidagilar qo'llanila boshlandi: kuzatish, baholash mezonlarida ta'riflash usuli (nafaqat ilmiy ko'rsatkichlar asos bo'lib xizmat qiladi), kurslar va sinflarda o'qitish, ta'tilga e'tibor va ularni loyihalash, o'quv jarayonida shaxsni shakllantirish, qo'shimcha ijodiy faoliyat tizimi.

Shuningdek, islohotchilar maktablarda muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin bo'lgan bir qator boshqa tashabbuslarni ilgari surdilar. Maktabning ochiqligi, o'quv jarayonini bolalar dunyosiga yo'naltirish, mehnat faoliyatini jalb qilish masalalariga alohida e'tibor berish taklif qilindi. Ta'lim-tarbiyaga (tarbiyaga) qaraganda ko'proq ta'limga, shu jumladan ijtimoiy ta'limga e'tibor beriladi. Mustaqillik alohida o'rin tutadi, mas'uliyat esa ustunlik qiluvchi tamoyillardan biridir. Maktabgacha ta'limda mashg'ulotlar o'yin shakli orqali jonlantiriladi, maktablarda devoriy gazetalar, sinf xonasi, tajriba uchun maxsus sinf maydoni, ijodiy, intellektual, bilim faoliyati bilan tanishtiriladi.

So'nggi yilliklarda O'zbekistonda inklyuziv ta'limga e'tibor qaratilib, imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatga moslashtirishga alohida o'rin ajratildi. O'qituvchilarning vazifasi ma'lum bir guruh bolalarning ta'lim faoliyatida to'liq va samarali ishtirok etishiga to'sqinlik qiluvchi omillarni bartaraf etishdir.

Yevropa mamlakatlarida an'anaviy maktablarda bolalar ta'limini tashkil qilishning heterojen tamoyili mavjud [13].

Ta'lim muassasalarida asosiy vazifa - bolalarda amaliy tajribani shakllantirish va ularni hayotiy qiyinchiliklarni yengishda mustaqil ravishda qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantirish, o'zining ichki qadriyati, qadr-qimmatini va ijtimoiy ahamiyatiga ishonitirishdir.

Shunday qilib, O'zbekistonda olib borilgan qator islohotlar natijasida pedagogikaning asosiy konsepsiyalari shaxs va jamiyat rivojlanishi manfaatlarini hisobga olgan holda ta'limni demokratlashtirishga qaratildi. Pedagogika keng ma'lumotli va barkamol shaxsni tarbiyalashga qaratildi. Shuningdek, ta'limining o'ziga xos xususiyati shundaki, o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha yagona tizim mavjud ammo o'qitish turli ta'lim muassasalarida farq qilishi mumkin [8].

Ta'lim sohasida ko'p madaniyatli ta'lim muammosiga alohida e'tibor qaratilmoqda, chunki bu mamlakatda ko'plab millat va elatlar yashaydi. MDHning boshqa mamlakatlari bilan solishtirganda O'zbekiston ularning soni bo'yicha yetakchi hisoblanadi.

Ta'lim muassasalari o'quv dasturining mazmuni, barcha darajadagi o'quv dasturlari O'zbekistondagi jamiyatni aks ettiradi va har qanday millat bolalari shaxsiga hurmat asosida ko'p madaniyatli vakolatlarni shakllantirishga mo'ljallangan.

Imkoniyati cheklangan bolalar maxsus ta'lim muassasalarida rivojlanishida sustkashlik yoki jismoniy nuqsonlari bo'lgan bolalarni qabul qilishga alohida e'tibor qaratilgan. Turli treninglar ularning individualligini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Shunday qilib, har bir bola o'z tezligida rivojlanadi. Respublika bo'yicha ushbu maktablarda o'quvchilarning ma'naviy tarbiyasi, ota-onalar bilan yaqin aloqada bo'lish, yosh avlod salomatligi to'g'risida g'amxo'rlik qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bunday maktablarda kognitiv funksiyalarni rivojlantirishga ham alohida ahamiyat beriladi. Ushbu o'qitish metodikasi jismoniy rivojlanishida yoki o'zini tutishda imkoniyati cheklangan bolalar uchun ham yaxshi natija beradi.

Xulosa. Islohotlar natijasida, bir qator mavjud muammolarga qaramay, O'zbekiston dunyodagi eng yaxshi ta'lim tizimlaridan birini yaratishga muvaffaq bo'ldi. Hozirgi vaqtda mamlakat ta'lim tizimining sa'y-harakatlari olgan bilimlarini amalda qo'llay oladigan har tomonlama barkamol shaxslarni tayyorlashga qaratilgan. Maktabdan tashqari guruhlarda ishlash keng tarqalgan. Maktabning o'zi shu bilan haqiqiy hayotga yaqinlashadi. Ko'pgina ta'lim muassasalarida ta'lim bag'rikenglik va o'zaro hurmat muhitida bola shaxsiyatining individual xususiyatlarini hisobga olishi bilan ahamiyatlidir.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. T., 2020 y.
2. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonun. T., 2019 y.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-conli qarori. 2017 yil, 20 aprel
4. Kohlberg, Lawrence (1973). «The Claim to Moral Adequacy of a Highest Stage of Moral Judgment». *Journal of Philosophy (The Journal of Philosophy, Vol. 70, No. 18)* 70 (18): 630—646. doi:10.2307/2025030. JSTOR 2025030.
5. Comparative Education. Sohail Naqvi. *Journal-srpnember № 6. 2012year/ page 55/56*
6. Курбонова У.У. Модульные технологии современный способ получения высшего образования // *Academy. № 11 (50), 2019. С.38-40.*
7. Курбанова У.У. Особенности эстетической культуры и воспитания студентов в профессиональной подготовке. *Научные школы Молодежь в науке и культуре XXI в: материалы междунар. науч.-творч. форума. 31 окт – 3 нояб 2017 г/Челяб гос ин-т культуры, сост. ЕВ Швачко – Челябинск: ЧГИК, 2017–394 с, ISBN 978-5-94839-629-3, 2017. С.314-316*
8. Kurbanova U.U. Trends in the development of pedagogical ideas in Uzbekistan in the years of independence.// *International Journal of Applied Research 2020; 6(5): 90-94*
9. Нажмиддинова Г.Н, Курбонова У.У. Великие мыслители Востока об обязанностях родителей по воспитанию детей // – Чита, 2013. - №4. – С. 582-584

10. Курбонова У.У. Особенности дидактических исследований, проведенных в Узбекистане в годы независимости. Международные образовательные, научные и социально-культурные технологии: векторы развития. Сборник материалов Международной научной конференции профессорско-преподавательского состава и молодых ученых России и Узбекистана. Издательство «Дурдона». Челябинск – Ташкент – Бухара - Самарканд 2020. Ст.65-68
11. Курбонова У.У. Развитие дидактических идей по организации самостоятельной работы студентов в Узбекистане за годы независимости. Вестник науки и образования.// 2020.№ 21 (99), Стр.62-64
12. Kurbanova U.U. Development of pedagogical ideas in Uzbekistan during the years of independence.// International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 4208-4213 Vol. 24, Issue 09, 2020
13. *Nasiba E. Azimova, Lola S. Eliboeva, Gulya G. Habibova, Ulmasoy U. Kurbanova.* Youth Is Moving Force of Civil Society. Eastern European Scientific Journal 01-2019
14. <https://www.hugo-gaudig-schule.de>
15. Жураев Б. Т. Социально-духовное развитие студентов //Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. – 2019. – С. 22-23.